

Mâtürîdî'nin Bazı Ulûhiyet Meselelerine Yaklaşımı

Maturidi's Approach to Some Divinity Issues

Hasan NAS

Dr., İstanbul Recep Tayyip Erdoğan Anadolu İmam Hatip Lisesi, İstanbul/Türkiye
Istanbul Recep Tayyip Erdogan Anatolian Imam Hatip High School, İstanbul/Turkey
hasannas29@hotmail.com | orcid.org/0000-0001-6879-5389

DOI: 10.47425/marifetname.vi.993084

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 8 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 22 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi | Published: 30 Aralık / December 2021

Atf | Cite as

Nas, Hasan. "Mâtürîdî'nin Bazı Ulûhiyet Meselelerine Yaklaşımı [Maturidi's Approach To Some Divinity Issues]". Marifetname. 8/2 (Aralık/2021), s. 671-699.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

Mâtürîdî'nin Bazı Ulûhiyet Meselelerine Yaklaşımı

Öz: İslam inancının “aslî’l-usûlü”nü teşkil eden ilâhiyât bahsi, kelâm ilminin en önemli ve en geniş konularındandır. İlk dönemlerden itibaren Allah’ın zâtı, sıfatları ve fiilleri başta olmak üzere ulûhiyet meselelerine dair farklı görüşler ileri sürülmüş ve mühim düşünce ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Sünnî kelâmı tesis edenlerden biri olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî de ilâhiyât alanına giren bu hususlarda geniş bir perspektifle özgün fikirler ortaya koymuştur. Mâtürîdî, Allah’ın zâtı ve sıfatları alanına giren mevzularda büyük ölçüde nakle bağlı kalmış, te’vilde bulunması gerektiğinde de özellikle “Allah’tan teşbihin nefyi” hususuna ayrı bir önem vermiştir. O, Allah’ın evrendeki tasarruflarını ifade eden ilahî fiiller konusunda ise sık sık ilahî hikmete vurguda bulunmuş ve Allah’ın kâinatı yaratma amacı gibi insan idrakini aşan hususlarda, mutlaka derin ilahî hikmetlerin bulunduğu bilmemiz gerektiğini belirtmiştir. Bu çalışmada ulûhiyet meselelerinden olan Allah’ın kâinatı yaratma amacı, Allah’ın mekânla sınırlandırılmayacağı meselesi, Allah’ın arşa istivâsı, rû’yetullah ve Allah’ın zararlı nesnelere ve şerri yaratmasının hikmeti konularına dair İmam Mâtürîdî’nin yaklaşımlarına yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Ulûhiyet, İlâhi Fiiller, İlâhi Hikmet.

Maturidi’s Approach to Some Divinity Issues

Abstract: The subject of theology, which constitutes the “essence of the main subjects” of the Islamic faith, is one of the most important and most broad subjects of the science of kalam. From the earliest times, different views have been put forward on the issues of divinity, especially the entity of Allah, His attributes and actions, and important differences of opinion have emerged. Abu Mansur al-Maturidi, one of the people who established Sunni kalam, also put forward original ideas with a broad perspective on these issues that fall into the field of theology. Maturidi largely adhered to narration in matters that fall within the scope of Allah’s entity and attributes, and when it is necessary to interpret it, he gave special importance to the issue of “the negation of simile to God”. He frequently emphasized divine wisdom in the matter of divine acts that express God’s dispositions in the universe and stated that we must know that there is profound divine wisdom in matters that go beyond human comprehension, such as God’s purpose in creating the universe. In this study, Imam Maturidi’s approaches to the issues of divinity, Allah’s purpose in creating the universe, that Allah cannot be limited to space, Allah’s istiwa on the ‘arsh, ru’yat Allah and the wisdom of Allah’s creation of harmful objects and evil will be introduced.

Keywords: Kalam, Maturidi, Divinity, Divine Actions, Divine Wisdom.

Giriş

İslam dininin temelini teşkil eden iman esaslarından olan ulûhiyet meseleleri, İslam ilimleri geleneğinde etraflıca ele alınmış ve tartışılmıştır. Hicrî birinci asrın sonlarından itibaren Allah Teâlâ'yı, O'nun zâtını tanıttığı şekilde tanımak ve fiillerindeki hikmetleri anlamak için çeşitli ekoller tarafından Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri, zâtı, sıfatları ve fiilleri çerçevesinde farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış ve bu alanda zengin bir literatür oluşmuştur.

İslam inanç esasları alanında kıymetli eserleriyle özgün düşünceler ortaya koyan yetkin ilim adamlarından biri, aynı zamanda Mâtürîdiyye mezhebinin müessisi olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'dir (ö. 333/944).¹ O günümüze ulaşmış bulunan, Ehl-i sünnet ilm-i kelâmını ilk olarak sistemli ve kapsamlı bir şekilde ortaya koyan *Kitâbü't-Tevhîd* isimli değerli ke-lam eserinde ve yine kapsamlı ilk dirayet tefsiri olan *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da ilâhiyât konularını geniş bir perspektifle ve doyurucu bir şekilde ele alıp izah etmiştir. Mâtürîdî, ilâhiyât meselelerini açıklarken bir yandan inanç alanında müslümanlar arasında hatalı bulduğu yaklaşım sahiplerinin görüşlerini tenkit etmiş, diğer yandan İslam dışı din ve mezhep mensuplarının iddialarını çürütmeye çalışmıştır.

¹ İmam Mâtürîdî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti ile ilgili olarak bk. Ebü'l Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: DİB Yayınları, 1993); Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâbirü'l-mudhiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, t.y.), 2/130-131; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1992/1413), 249-250; Fethullah Huleyf, (*Kitâbü't-Tevhîd'e yazdığı mukaddime*), (Beyrut: Darü'l-meşrik, 1970), 1-7; Muhammed b. Tavî et-Tancı, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", *AÜİFD* 4/1-2 (1955), 1-12; A. Vehbi Ecer, "Büyük Türk Alimi Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 4 (Ekim 2000), 52-58; Muhammed Eroğlu, *Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an* (İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, Öğretim Üyeliği Tezi, 1971), 14-23; Kemal Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı* (Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980), 7-21; M. Ragıp İmamoğlu, *İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu* (Ankara: DİB Yayınları, 1991), 11-20; Bekir Topaloğlu, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi (Giriş)*, (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 17-34; a.mlf., "Mâtürîdî" (Kelâma Dair Görüşleri, Tefsir İlmindeki Yeri), *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 28/151-159; Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 28/165-175; Mustafa Can, *Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997), 2-18; Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik (Seçki)* (Ankara: Kitabiyat, 2003), 17-22, 394-398; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fiğlalı (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 389-394.

Haddizatında mutlak ve mükemmel bir varlık olan Allah Teâlâ'nın zâtı, sıfatları ve fiilleriyle doğrudan ilgili olan bu meselelerin, sınırlı ve zayıf yaratılmış bir varlık olan insan tarafından tam anlamıyla idrak edilmesi imkân dâhilinde değildir. Bu sebeple her ne kadar ulûhiyetle alakalı mevzularda Allah'ın birtakım bildirimleri bulunuyor olsa da -konunun tabiatı gereği- naklin yanı sıra aklın da fonksiyonel olduğu bu hususlarda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

İlahiyat bahsi Allah'ın varlığı, birliği, isimleri ve sıfatlarının yanı sıra O'nun fiil ve tasarruflarını da içeren kapsamlı bir alandır. Takdir edileceği üzere bu konuların hepsini ihtiva edecek bir çalışma, makale sınırlarını aşacaktır. Bu sebeple bu çalışmada bilhassa erken dönemlerden itibaren İslam âlimleri tarafından tartışma konusu yapılan Allah'ın zâtı ve evrendeki tasarruflarının hikmetleri ile ilgili bazı meselelere dair Mâtürîdî'nin yaklaşımları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu minvalde olmak üzere Allah'ın kâinatı yaratma amacı, Allah'ın mekânla sınırlandırılmayacağı meselesi, Allah'ın arşa istivâsı, rü'yetullah ve Allah'ın zararlı nesnelere ve şerri yaratmasının hikmeti konuları ele alınacaktır.

1. Allah'ın Kâinatı Yaratma Amacı

Ulûhiyetle ilgili önemli meselelerden biri, Allah'ın evreni yaratma sebebiidir. Bu mevzu farklı açılardan tartışma konusu yapılmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. İmam Mâtürîdî, öncelikle âlimlerin "Allah, kâinatı niçin yaratmıştır?" sorusuna verdikleri cevapları şöyle sıralamaktadır:

1. Bazı kimseler bu sorunun yersiz olduğunu, böyle bir şey sorulamayacağını söylemiştir. Zira Allah Teâlâ ezelden hikmet sahibi, her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olandır. Bu yüzden O'nun hiçbir tasarrufunun hikmetten uzak olması söz konusu olamaz. Dolayısıyla "niçin" tarzındaki bir soru, hikmetten yoksundur.

2. Mu'tezile'den bir zümre ise Allah'ın, kul için en isabetli olanı (aslah) böyle gördüğünü ve bunu gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Allah'ın en uygun olan tasarrufunun nedeni ise sorulamaz.

3. Bazıları da şöyle demiştir: Allah lütfu/fazlı bol ve her şeye güç yetiren olduğu için O'nun lütfunu yaymakla tavsif edilmesi gerekmiştir. Bu sebeple, yaratmasıyla lütfunu sunacağı bir âlem olmalı ve ona ikramını

yaymalıydı. Bir de O, mutlak kudret sahibidir; filde bulunmayan bir kudret ise yok hükmündedir. İşte Allah bütün bunlardan dolayı kâinatı yaratmıştır.

4. Diğer bir grup ise şöyle demiştir: Böyle bir soru sormak doğru değildir. Zira bu, Allah'ın yarattığı şeylerden önce bir sebebin bulunmasını ilzam eder. Bu sebep ise ya bir yaratılandır; o zaman onu irdelemek bütün mahlûkatı araştırmaktan farksızdır. Yahut yaratılmış bir varlık değildir; o zaman da sebep, Allah'ın dışında ezelde bulunan bir şey olur. En isabetli olanı, böyle bir soru sormayıp Allah'ın yaratma filini lizâtihi gerçekleştirdiğini söylemektir.

5. Bazı kimseler de “Allah öyle bazı nedenlerden dolayı yaratmıştır ki evren, bu sebeplerle, bunlar çerçevesinde ve bunlardan sonra ortaya çıkmıştır.” demişlerdir. Bunların bir kısmı, âlemin büyük çoğunluğunun orada imtihan edilen insanlar ve cinler için yaratıldığını söylemiştir. Diğer mahlûklar ise insanlar ve cinler için, onların faydalanmaları için yaratılmış, onların denenmesine vesile olmaları için vücuda getirilmiş ve emirlerine amade kılınmışlardır.

6. Bir başka grup da şöyle demiştir: Allah bütün varlıkları (küllü) bir sebep üzere yaratmamıştır. Çünkü “küll” ün haricinde başka bir şey yoktur ki sebep oluştursun. Öyleyse Allah yalnızca bazı şeyleri bir sebep üzere yaratmıştır, yani bazı şeyleri bazı şeyler için vücuda getirmiştir.

7. Neccâriye fırkasının imamı Hüseyin en-Neccâr (ö. 220/835) ise kâinatın birçok nedenden dolayı yaratıldığını söylemiştir. Örneğin Allah'ın varlığına bir delil olması, insanlar için ibret, nasihat, lütuf ve rahmet teşkil etmesi, ihtiyaçları giderme vesilesi olması gibi. Allah zihinlerin idrak edemeyeceği ve gözlerin göremeyeceği nice varlık yarattığına göre yaratılış, menfaate dayalı olmayıp her şey kendi yaratılış gayesine uygun bir konuma yerleştirilmiştir.²

Mâtürîdî, Allah'ın evreni yaratma amacı çerçevesindeki bu görüşleri zikrettikten sonra Mu'tezile'nin ileri sürmüş olduğu görüşü tenkide tabi tutmaktadır. Eğer Mu'tezile'nin dediği gibi Allah için gerçekleştirdiği

² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 123-126.

dışında bir şey yapması imkân dâhilinde değilse o zaman O'nun yaptıklarından hiçbiri tercihe lâyık bir durum arz etmez. Zira bu şekilde Allah, gerçekleştirdiği her bir eylemiyle hikmetsizlik vasfını sürdürmüştür. Yine onlara göre Allah, var ettiği şeyleri iradesiyle yapmış sayılmaz. Çünkü yarattığı şeylerden başkasını ortaya çıkaracak olsaydı bu durum fesada neden olur ve diğerlerini hayırlı ve faydalı kılmakta yetersiz kalırdı.³

Mâtürîdî, Basra ekolünden Mu'tezilî âlim Muhammed b. Şebîb'in (ö. III./IX. yüzyıl [?]), "Allah varlıkları ne amaçla yaratmıştır?" sorusuna verdiği "mahlûkatın faydası için" şeklindeki cevabın yadırganacak nitelikte olduğunu belirtmektedir. Zira ortada yararlanmaları için bir şeyler var edeceği yaratıklar henüz varlık alanına çıkmamışken yaratmaya ne gerek vardır?⁴ Yine İbn Şebîb, "Kendisi için bir menfaat bulunmadığı ve lüzumsuz şeylerle de meşgul olmadığına göre, Allah'ın varlıkları niçin yarattığı" sualiyle karşılaşmış ve bu soruyu şu şekilde cevaplamıştır: "Onları sonsuz mükâfata eriştirmek amacıyla yaratmıştır." Buna göre Allah'ın fiili, yarattıklarına bir yarar sağlamak için gerçekleşmiştir ki bu da aynı şekilde yadırganacak niteliktedir.⁵

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'i ile Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında sık sık ilahî fiillerdeki hikmete vurgu yapmaktadır. Bu meseleyi de yine ilahî hikmet yaklaşımıyla izah etmektedir. Allah Teâlâ, zâtından ötürü hakîm olup O'nun fiillerinde yanılması mevzubahis olamaz. O'nun yaratışında, varlıklar arasında çelişki bulunması ve evrenin idaresinin bozulmasına neden olabilecek herhangi bir düzensizliğin olması hiçbir şekilde söz konusu değildir. Eğer biz Allah'ın yarattığı sabit olduktan sonra, O'nun yarattığı şeyler arasında aklımızın hikmetini kavramaktan âciz kaldığı durumlarla karşılaşsak, bütün bunlarda düşünce kabiliyetimizin kavrayamadığı gizli hikmetlerin bulunduğunu bilmeliyiz.⁶ Yine Allah'ın fiillerinin belli bir hikmete mebni olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir. Allah Teâlâ, hikmet dairesinin dışında bulunmayan fiili diledikçe gerçekleştire-

³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 126.

⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 161.

⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 169.

⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 146

rir. Hikmetin dışına çıkmak ise düşkünlüğe sebep olur ve düşkünlük de rubûbiyeti ortadan kaldırır.⁷

Mâtürîdî'nin el-Hakîm ile el-Adl isimlerini eş anlamlı olarak kullandığı görülmektedir. O “her şeyi yerli yerine koyan” anlamını el-Hakîm için olduğu kadar el-Adl ismi için de kullanmaktadır.⁸ Öte yandan Allah bütün gereksinimlerden uzak olduğu ve zâtı bakımından başkasına ihtiyaç duymadığından, O'nun filinden yine kendisinin faydalanmasını amaçlaması mümkün değildir. Allah'ın bir varlığı ortaya çıkarması, yalnızca bir müddet sonra yok olması amacıyla olsaydı o zaman onu varlık alanına çıkarmasının bir hikmeti olmazdı. O halde kâinatı da boş yere değil ancak belli nedenlere bağlı olarak yaratılmıştır.⁹

Mâtürîdî, Arâf sûresi 54. âyetin¹⁰ tefsirinde evrenin imtihan amacıyla yaratıldığını vurgulamaktadır. Zira akıl sahibi her insan, mahlûkatın fayda ve zarar verme niteliklerine mukabil, ceza ve imtihanın gerekli olduğu sonucuna ulaşır. İnsanı imtihan ettikten sonra mükâfat yahut ceza olarak ona uygun bir karşılık vermeden onu ortadan kaldırmak ise hikmetten uzak, akılsızca bir iş olur. Bütün bunlar tevhidi, ölümden sonra dirilişin zorunlu olup dünya ve ahiret hayatının mevcudiyetini ve peygamberliğin hak oluşunu ortaya çıkarmaktadır.¹¹

Mâtürîdî, mezkûr âyeti tefsirinin devamında Allah'ın arşa istivâsı bağlamında da bütün âlemin, akıl sahibi varlıklar olan insanlar için yaratıldığını ifade etmektedir. Zira Allah'ın arşa istivâ etmesi mülk/hükümler anlamına gelmekte olup bu hükümlerliliğin bilinmesi de ancak kendilerine akıl ve temyiz gücü verilen insanlarla mümkün olur. Bu sebeple insanların dışındaki bütün varlıklar insanlara hizmet etmek ve yarar sağlamak için yaratılmış ve insanların emrine amade kılınmıştır. Allah'ın böyle yapmasının

⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 158; bk. Işık, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sistemi*, 89-90.

⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, 158; Musa Koçar, *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1992), 48.

⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 206.

¹⁰ “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yaratan ve arşa istivâ eden, geceyi, kendisini sürekliliği takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve yıldızları da buyruğuna boyun eğmiş olarak yaratan Allah'tır. İyi bilin ki yaratmak da, hüküm de yalnız O'na mabsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne kadar yücedir!”

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehlî's-sünne*, thk. Mecdi Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005), 4/441-442.

sebebi de insanlar dışındaki varlıkların onlara hizmet etmek için yaratıldığıнын bilinmesi yahut insanlara verilen nimetlere şükür ve ibadetle karşılık verilmesidir.¹²

Diğer varlıklardan sonra insanların yaratılmasıyla mülk ve egemenlik kemale ermiş ve zirve noktasına ulaşmıştır. Zira Allah, yarattığı bütün varlıkları insanlar için yaratmış ve Kur'an'da belirtildiği üzere¹³ insanları da kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Diğer taraftan zikredilen âyette her ne kadar cinlerin de insanlar gibi Allah'a ibadet amacıyla yaratılmış oldukları bildirilmiş olsa da yaratılışın asıl gayesi insanlardır. Zira sözü edilen bütün varlıkların insanların menfaati için yaratılmış olup onlara boyun eğdirilmiş olması da yaratılışın asıl gayesinin insanlar olduğunu göstermektedir.¹⁴ Evrenin insanlar için yaratılmış olmasının anlamı, dünyaya bakan yönüyle tabiatın, insanın yaşam şartları ve tasarruflarına uygun bir şekilde yaratılmasıdır. Ahirete bakan yönüyle ise, kâinata gördüğümüz mükemmel işleyiş ve ahengin onu var eden yaratıcıya işaret etmek suretiyle insanı itaat ve ibadete yönlendirmesi, onun ebedî kurtuluşuna vesile olmasıdır.¹⁵

Mâtürîdî, Allah'ın emir ve yasaklarının, va'd ve tehdidinin âlemi yaratmasının hikmetlerinden biri olduğunu vurgulamaktadır. Mükellefiyetin ortadan kaldırılması durumunda, yaratmanın da bir hikmeti kalmayacaktır. Zira böyle bir durumda varlıklar, yok olup gitmek için ortaya çıkmış olmaktadır. Bir şeyi belli bir sebebe bağlı olarak değil de sadece bozmak için yapan kimse, lüzumsuz şeylerle meşgul olan ve hikmetten uzak olan kimsedir ki Allah, böyle bir nitelendirmeden münezzehtir.¹⁶

İmam Mâtürîdî'ye göre meselenin özü şudur: Son tahlilde Allah'ın yaratış ve yönetişinin hikmetinden sual etmek, abestir. Allah'ın filinin nedenini sorgulamak, beyhude bir iştir. Zira herhangi bir varlığın Allah'ın üzerinde hâkimiyetinin bulunması yahut O'nun filinin hikmetsiz olması söz konu-

¹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/443.

¹³ Bk. *Zâriyât*, 51/56.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/269.

¹⁵ Hulusi Arslan, "Mâtürîdî'ye Göre Evren Ve İnsanın Yaratılış Hikmeti", *Hikmet Yurdu* 2/4 (Temmuz-Aralık 2009), (İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Özel Sayısı), 80.

¹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 127-128, 222-223; a.mlf., *Te'vilât*, 7/332-333; 9/346.

su değildir ki “Allah kâinatı niçin yaratmıştır?” gibi bir soru yöneltelim.¹⁷ Haddizatında Yüce Allah ihtiyaçlardan münezzeh bulunduğundan O'nun fiillerinin kendisinin yararlanması amaçlaması mümkün değildir.¹⁸ Neticice olarak Mâtürîdî'ye göre bu konuda bize düşen, Allah Teâlâ'nın fiilini sorgulamak olmayıp bize yüklemiş olduğu kulluk görevini en güzel şekilde yerine getirmek, O'nu tanımak, O'na kul olmanın gerektirdiği şeyleri ve emirlerini öğrenmek, yapmamız gereken kulluk vazifelerini ve tâzimi gerçekleştirmek, bütün sözlerimiz ve davranışlarımızın hesabını vermeye hazırlanmaktır.¹⁹

2. Allah'ın Mekânla Sınırlandırılmayacağı Meselesi

el-Fıkhü'l-Ekber şârihi Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) Allah'a mekân nispeti hususunda, Allah Teâlâ'nın kulları karşısındaki yüksekliğinin mekân bakımından bir yükseklik olmayıp mertebe ve makam açısından bir yükseklik anlamına geldiğini belirtmektedir. O bu hususta Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Havâric ve diğer İslâmî fırkaların bu görüşte olduklarını, ancak Allah'a yön nispet eden Hanbelîlerle Mücessime'den bir grubun farklı görüşe sahip olduklarını ifade etmektedir.²⁰

Ali el-Kârî, Ebû Hanîfe'nin müteşâbih sıfatlara olduğu gibi inanıp te'vilden sakındığını ve Allah Teâlâ'yı bu sıfatların zahirî manasından da tenzih ettiğini belirterek Ebû Hanîfe'nin, bu husustaki bilgiyi de Allah'a havale ettiğini söylemektedir.²¹ Beyâzîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687), Allah'a mekân izafe etme konusunda Ebû Hanîfe'nin şu sözlerine yer vermektedir: “Eğer Allah oturmaya ve mekân tutmaya muhtaç idiye arşı yaratmadan önce nerede idi? Mekân yok iken de Allah Teâlâ vardı; O, varlıkları yaratmadan önce de vardı. Yüce Allah'a eller aşağı değil yukarı kaldırılarak dua edilir. Çünkü aşağıda olmakta rab olmanın ve ulûhiyetin niteliklerinden hiçbir şey yoktur.”²² Kısaca ifade etmek gerekirse, İmamı

¹⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 169.

¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 206; a.mlf., *Te'vilât*, 9/396.

¹⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 169.

²⁰ Ali el-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, trc. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 290.

²¹ Ali el-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 292.

²² Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-müntefe lil-imâm Ebi Hanîfe*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 88.

Âzam Allah'ın mekândan münezzehtir olduğunu vurgulayarak Allah'ın bir mekânı olduğunu düşünen kimsenin, O'nu yaratılmışlara benzetmiş olacağını söylemektedir.²³

Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin izinden giderek Allah'a bir mekân nispetini yaratılmışa benzemeyi gerektireceği için şiddetle reddetmiştir. O, İslâm âlimlerinin Allah'a mekân nispet edilmesiyle ilgili olarak çeşitli görüşleri sürdüklerini bildirmektedir. Onlardan bazıları Allah'ın, arşın üzerinde mekân tutmakla nitelenebileceği kanaatindedir. Bunlara göre Allah, öncesinde arşa değilken sonradan oraya yerleşmiştir. Çünkü O "*Sonra arşa istivâ etti.*" buyurmaktadır.²⁴ Bazıları ise Allah'ın bir mekânda olup diğerinde olmadığını düşüncesinin sınırlandırma gerektireceği kanaatindedir. Onların için, O'nun her yerde olduğunu söylemiş ve bu düşüncelerini naklî delillerle²⁵ teyit etmeye çalışmışlardır. Bir kısım âlimler de Allah'ı herhangi bir mekânla nitelemeyi ve ayrıca O'nun her mekânda bulunmakla tavsif edilmesini reddetmişlerdir. Bunlara göre Allah, ne herhangi bir mekânda ne de her mekândadır.²⁶

Mâtürîdî'ye göre bu meselede asolan şudur: Yüce Allah ezelde var iken henüz hiçbir mekân yoktu. Mekânların ortadan kalkması ve O'nun ezeldeki gibi varlığını devam ettirmesi de mümkündür. Allah Teâlâ şu anda, ezelde nasılsa öyledir, ezelde de şimdi olduğu gibi idi. O, değişmekten ve yokluğa uğramaktan, başka bir varlığa dönüşmekten ve silinip ortadan kalkmaktan münezzehtir. Çünkü bütün bunlar, yaratılmışlık belirtileridir.²⁷ Allah'ın arşa istivâ etmesi bahsinde de geçtiği üzere, istivâ âyetlerinin Allah'ı bir mekânda bulunmakla nitelemeyi nefyetmesi de muhtemeldir. Zira arş, insanların düşüncesine göre mekânların en yükseği olup akıl onun fevkinde bir şey düşünemez. Bu yüzden Allah, arşa atıfta bulunmak suretiyle kendisinin bütün mekânlardan üstün ve ihtiyaçlardan uzak bulunduğunu bildirmiş olabilir.²⁸

²³ Ali el-Kârî, *Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 291.

²⁴ Arâf 7/54.

²⁵ Mücadele 58/7; Kâf 50/16; Vâkıa 56/85; Zuhuruf 43/84.

²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 86-87.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 88; a.mlf., *Te'vilât*, 4/450-451.

²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 91, 134.

Allah'a bir mekân izafe etmek ve O'nun zâtıyla her yerde bulunduğunu söylemek durumunda, tıpkı mevcudiyetine mekânlar sebebiyle sahip olabilen cisim ve arazlar gibi Allah'ı da bir yer tutup yerleşeceği bir mekâna muhtaç görme düşüncesi vardır. Oysaki bütün cisim ve arazları yoktan var eden ve onları nizamında tutan Allah, mekâna muhtaç bulunmaktan uzaktır. O'nun için bir mekân düşünülecek olsaydı o takdirde evrenin bir parçası konumunda telakki edilecekti. Bu ise bir noksanlık alâmetidir.²⁹ Esasen Allah'a nispet edilecek belli bir yerle bütün yerler arasında bir fark da yoktur. Hatta saygınlığı ifade etmesi bakımından tek mekân, tercihe şayandır. Çünkü böyle olması halinde, o mekânın hususen zikredilmesi durumu vardır. O halde Allah'ı belirli bir mekânda bulunmakla tavsif etmek de O'nun her yerde bulunduğunu söylemek de doğru değildir.³⁰

Mâtürîdî'ye göre dua ederken elleri semaya doğru yönelmek, kullukla ilgili bir durumdur. Zira Allah, kullarını dilediği şekilde kulluk vazifesine tabi tutabilir. Elleri semaya doğru kaldırmanın, Allah'ın o cihette olduğu hikmetine bağlı olduğunu sanan biri, namaz esnasında, secdedeyken alnını yere koymasını dikkate alarak Allah'ın yerin altında olduğunu sanan biri gibidir. Allah ise bütün bunlardan uzaktır. Allah katında hiçbir cihet, diğerine göre daha yakın yahut O'nun ilim kapsamına girmeye daha müsait değildir. Allah Teâlâ'yı hakkıyla bilmeyen kimse dışında, hiç kimsenin aklına cihetlerden biriyle değil de diğerleriyle O'na ulaşma düşüncesi gelmez.³¹

Mâtürîdî, "*Kullarım sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben yakınım; bana dua edenin duasına icabet ederim*"³² âyetindeki yakınlığın mesafe anlamında olmayıp, bunun duaya icabetle gerçekleşeceğini vurgulamaktadır.³³ Yoksa hiçbir varlık, uzaklık ve alan bakımından Allah'a yakın olmakla tavsif edilemeyeceği gibi Allah da bu bakımdan herhangi bir varlığa yakın olmakla vasıflandırılmaz. Çünkü bunlar sınırlandırmayı, hacme büründürmeyi ve mekânla ölçmeyi gerektirir.³⁴

²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 88-89.

³⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 134.

³¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 96.

³² Bakara 2/186.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 96.

³⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 135.

Mâtürîdî, ilgili âyette yer alan “*Ben yakınım*” ifadesinin şu şekillerde anlaşılmasına müsait olduğunu söylemektedir: Kendisine itaat eden kimselere ihsan, lütuf ve ikramda bulunmak, kendisine yakarıştta bulunanları bilmek ve onların çağrularına icabet etmek. Yoksa burada kastedilen, insanların birbirlerine olan fiziksel yakınlıkları gibi bir mekân ve zat yakınlığı değildir. Zira ezelde mekân da dâhil olmak üzere hiçbir şey yokken Allah vardı ve O, aynı şekilde var olmaya devam etmektedir.³⁵ Nitekim o, Hadîd sûresi 4. âyette geçen “*Her nerede olursanız O (Allah) sizinle beraberdir*” ibaresini açıklarken, bu ifadenin iki anlama gelebileceğine işaret etmektedir. Birincisi, sizi ve yapıp ettiğiniz şeyleri bilmektedir, sizi kuşatmıştır ve sizi korumaktadır. İkincisi ise, burada farklı durumlara uygun düşecek farklı anlamlar ifade etmektedir. Yani şayet Allah’ı sever ve O’na tam bir teslimiyetle itaat ederseniz Allah Teâlâ, yardımını ve düşmanlarınıza karşı nusretiyle sizi destekler. Ancak inatla O’ndan yüz çevirirseniz o takdirde de size karşı olmak ve sizden intikam almak suretiyle yanınızda bulunur.³⁶

Mâtürîdî, “*Andolsun ki insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseleri biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız.*”³⁷ âyetinin tefsirinde de Allah’ın insana yakın olmasından anlaşılması gereken mananın, insanın Allah’a yakın olmasından anlaşılması gereken mana olduğunu söylemektedir. İnsanın Allah’a yakın olması da yalnızca O’nun emirlerine itaat edip onları yerine getirmesiyle ve O’na tam bir teslimiyetle boyun eğmesiyle gerçekleşir. Kulun Allah’a yakın olmasından kastedilen anlam budur, yoksa bir varlığın bir başka varlığa mekân bakımından yakın olması değildir. Öyleyse Allah’ın kuluna yakın olması demek, O’nun, kulunun dualarına icabet edip karşılık vermesi, kulunu nusretiyle destekleyerek ona yardım etmesi ve kendisine itaat hususunda onu muvaffak eylemesidir.³⁸ Görüldüğü üzere, her hâlükârda, Allah’ın yakın olması ve kullarıyla birlikte bulunmasında mekânsal bir yakınlıktan bahsetmek mümkün değildir.³⁹

³⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 2/48.

³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/514.

³⁷ Kâf 50/16.

³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/351.

³⁹ Konuyla ilgili benzer değerlendirmeler için bk. Ahmet Özdemir, “Allah’ın Kullarına Yakın Olmasıyla İlgili Ayetlerin Mâtürîdî-Âlûsî Ekseninde Allah İnancı ve Kulluk Sorumluluğu Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/20 (Temmuz

Mâtürîdî, Allah'ın herhangi bir mekânla tavsif edilmediği takdirde sınırlandırılmış olacağını iddia eden birine ise şöyle cevap verilebileceğini söylemektedir: Haddizatında sınır, mekânın nihayeti demektir. Tek (belirli) mekân kavramıyla niteleme yapılırsa, bu durumda sınırlandırmanın gündeme gelmesi kaçınılmaz olur. Birden çok mekânlar için de aynı durum geçerlidir. Bilakis asıl sınırlandırmayı Allah'ın her yerde yahut yalnızca belli bir mekânda bulunduğunu iddia eden kişi yapmış olur. Zira o, böyle düşünmek suretiyle Allah'a nispet ettiği mekânda O'nun yerini tayin etmiş olur ki bunda sınır koyma ve diğer varlıklara teşbih vardır.⁴⁰

3. Allah'ın Arşa İstivâsı

Kelime anlamı olarak “doğru/düzgün olmak” manasındaki “svy” kökünden gelen istivâ kelimesi, ayrıca şu anlamlara gelmektedir: “Eğrilikten kurtulmak, düzelmek; binmek, oturmak, karar kılmak; hâkim olmak, tahta oturmak; kemâle ermek, olgunlaşmak; yönelmek, yükselmek.”⁴¹ Allah'ın arşa istivâ ettiğini bildiren âyetler Kur'ân'da yedi sûrede zikredilmektedir.⁴²

Haberî sıfatlarla ve onlardan biri olan istivâ kavramıyla ilgili olarak İslâm âlimleri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Allah'ı yaratılmışlara veya yaratılmışları Allah'a benzetme sonucunu doğuran inançları benimseyen Müşebbihe, naslarda geçen haberî sıfatları zahirî anlamlarıyla almış, Mu'tezile ise teşbih ve tecsim ifade eden bu sıfatların zahirî manalarıyla alınamayacağını ve te'vil edilmeleri gerektiğini söylemiştir. Selefiyye, Allah Teâlâ'nın kendisine nispet ettiği bu sıfatların hakikatini ancak yine kendisinin bileceğini, insan aklının bunları kavrayamayacağını belirterek bunları zahiri üzere bırakmış, te'vile ve teşbihe yönelmemiştir. İlk sünnî kelâmcılar da selefin yolunu takip ederek haberî sıfatları te'vil etmemiş, ancak müteahhir kelâmcılar bu sıfatların Allah'ın şanına yaraşır bir biçimde te'vil edilmeleri gerektiği düşüncesini benimsemişlerdir.⁴³

2021), 574-575.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Te'vîd Tercümesi*, 160.

⁴¹ Ebû Nasr el-Cevherî, *es-Sıhâh tâcül-luğa ve sıhâbi'l-Arabîyye*, thk. Muhammed Tamir (Kahire: Dâru'l-Hadis, 2009), 569; İbn Manzûr, *Lisânül-Arab* (Beyrut: Dârü's-sâdir, ts.), 14/414; Muhibbuddin ez-Zebîdî, *Tâcül-Arûs* (Mısır: el-Matbaatü'l-hayriyye, h. 1306), 10/188-189.

⁴² Arâf 7/54; Yunus 10/3; Ra'd 13/2; Tâhâ 20/5; Furkan 25/59; Secde 32/4; Hadid 57/4.

⁴³ A.Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997),

Ebû Hanîfe, el-Vasiyye’de Allah’ın ihtiyaç duymaksızın ve üzerinde mekân tutmaksızın arşa istivâ ettiğini ifade etmektedir. Ona göre Allah arşı ve arşın dışındakileri ihtiyaç duymaksızın korumaktadır. Eğer muhtaç olsaydı, yaratılmışlar gibi kâinatı icat etmeye ve yönetmeye kâdir olamazdı. Yüce Allah, oturmaya ve mekân tutmaya ihtiyaç duysaydı, o takdirde arş yaratılmadan evvel Allah’ın nerede olduğu sorunu ortaya çıkardı ki Yüce Allah bundan münezzehtir.⁴⁴

İmam Mâtürîdî öncelikle, istivâ kavramının üç anlamda kullanıldığını belirtmektedir: Birincisi, “egemenliği altına almak”tır. İkincisi, “yukarı çıkmak/yükselmek”tir. Üçüncü anlamı ise “olgunlaşmak/kemâle ermek”tir. O, Allah’ın arşa istivâsı ile ilgili olarak şöyle bir yorumda bulunmaktadır: “İstivâ sözcüğü ‘egemenliği altına almak’ manasına alındığı, arş da mülk (kâinat/evren) olarak telakki edildiği takdirde sonuç şu şekilde olur: Allah bütün yarattıklarını hâkimiyeti ve idaresi altında tutandır.”⁴⁵

Mâtürîdî, Şûrâ sûresi 12. âyetin⁴⁶ tefsirinde haberî sıfatların nasıl yorumlanması gerektiğiyle ilgili bir değerlendirme yapmaktadır. O, Kur’ân’da zikredilen “Gaybın anahtarları yalnızca O’nun yanındadır...”⁴⁷, “...Göklerin ve yerin hazineleri Allah’a aittir...”⁴⁸, “Her şeyin egemenliği yalnızca kendi elinde olan Allah’ın şanı yücedir!...”⁴⁹ vb. âyetlerde geçen “anahtarlar”, “hazineler” kelimelerinin Allah’a nispet edilerek kullanıldığını belirtmektedir. Mamafih bu kelimeler O’na nispet edildiğinde insanların ondan anladıkları mana ile yaratılan varlıklara nispet edildiğinde anlaşılan mana aynı değildir. Yine “...Hayır, O’nun elleri açıktır!...”⁵⁰, “...Ellerimle yarattığıma secde etmeni engelleyen ne oldu?...”⁵¹ vb. âyetlerde geçen ve “el” anlamına gelen “yed” kelimesinin Allah’a nispet edildiğinde anlaşılması gereken mana ile

96-98.

⁴⁴ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, (“İmam-ı Azam’ın Beş Eseri” içinde), çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2002), 61.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhid Tercümesi*, 92-93.

⁴⁶ “Göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları O’nun yanındadır. Dilediğine rızkı geniş tutar, dilediğinden de daraltır. O, her şeyi hakkıyla bilendir.”

⁴⁷ En’âm 6/59.

⁴⁸ Münâfikûn 63/7.

⁴⁹ Yâsin 36/83.

⁵⁰ Mâide 5/64.

⁵¹ Sâd 38/75.

mahlûkata nispet edilmesi halinde anlaşılmanın aynı olması doğru değildir. Ancak dünyada her şey el ile verilip alındığı ve el ile kazanılıp yapılmak istenen şeyler yine el ile yapıldığı için, Allah bu fiillerde kinaye olarak el kelimesini kendi zatına nispet etmiştir. Görüldüğü gibi, Allah insanların zihinlerinde canlandırmak istediği manayı onların anlayışlarına yaklaştırmak suretiyle bu kelimeleri kendi zatına nispet etmektedir. Yoksa bu kelimelerin O'nda kazandığı anlam tamamen farklıdır.⁵²

Mâtürîdî, İslâm âlimlerinin Allah'a mekân nispet etme hususunda farklı görüşler ileri sürdüklerini zikrederek bunlardan bir kısmının Allah'ın arş üzerine istivâda bulunmakla, yani mekân tutmakla tavsif edilebileceğini benimsediklerini belirtmektedir. Oysa ona göre Allah'ın bir mekân konumunda bulunan arşta zâtıyla bulunduğunu veya her yerde bulunduğunu söylemek, şu üç ihtimalden birini taşır: Ya arş Allah'ı kuşatır yahut O'na denk olur veya Allah arşı kuşatır. Sonuç olarak, bu üç ihtimalin hepsi de yaratılmışlara ait nitelendirmeler olup Yüce Allah bütün bunlardan münezzehtir.⁵³ Diğer taraftan oturmak yahut ayakta durmak gayesiyle yüksek bir yere çıkmada herhangi bir onur, ululuk veya azamet söz konusu edilemez. Bu, evlerin çatılarına veya dağların tepelerine çıkan bir kimseye benzer ki böyle birisi aşağıda bulunanlara karşı bir üstünlüğe hak kazanmış olmaz. Bu yüzden istivânın manasını maddî yüksekliğe hamletmek isabetli olmaz.⁵⁴

İstivâ Allah Teâlâ'ya nispet edilen zâtî değil, fiili bir sıfattır. Eğer naslar doğrultusunda bir istivâ inancına sahip olmak isteniyorsa, yorum yapmadan ilgili naslara tabi olunmalıdır. Şayet yorum yapılacaksa bu yorum tenzihi sağlayacak nitelikte olmalıdır. Kaldı ki Allah ve sıfatları konusunda antropomorfist fikirlere sahip olan Kerrâmiye ve Müşebbihe gibi marjinal bir azınlık dışında İslâm bilginlerinin kahir ekseriyeti, istivâyı kralın tahtına oturması biçiminde anlamamıştır.⁵⁵ Mâtürîdî, yanlış anlamaların önüne geçmek için hemen her konuda yeri geldikçe, Allah'ın bütün sıfat ve fillerinin kendisine mahsus olduğunu ve bu niteliklerin yaratılmışlara ait fiil ve sıfat statülerinin dışında bulunduğunu vurgulamaktadır. O "*O'nun benzeri*

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/110.

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 86-89.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 89-90.

⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "İstivâ", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/404.

*hiçbir şey yoktur*⁵⁶ âyetini sık sık zikretmekte ve Allah'ın gerek zâtı gerekse sıfatlarıyla tek oluşu hususuna ayrı bir önem vermektedir.

Mâtürîdî'ye göre istivâ âyetlerinin Allah'ı bir mekânda bulunmakla nitelermeyi nefyetmeyi amaçlaması da muhtemeldir. Zira arş, insanlara göre mekânların en yüksekidir ve akıl onun fevkinde bir şey düşünemez. Bu yüzden Allah, arşa atıfta bulunmak suretiyle kendisinin mekânların hepsinden yüce ve ihtiyaçlardan uzak bulunduğunu bildirmiş olabilir.⁵⁷ Ayrıca Mâtürîdî, yukarıda geçtiği üzere, her ne kadar Allah'ın arşa istivâsını "bütün yarattıklarını hâkimiyet ve yönetimi altına alması" olarak telakki etse de istivâ ile ilgili yorumlardan herhangi birine kesinlik verilemeyeceğini, zira konunun diğer yorumlara elverişli olabileceği gibi bize kadar gelmeyen farklı bir mülahazaya da müsait olabileceğini belirtmektedir. Bu yüzden "Biz Allah'ın istivâdan kastı ne ise ona inanırız" diyerek konuyu neticelendirmektedir.⁵⁸

Mâtürîdî'nin Bakara sûresi 210. âyetin⁵⁹ tefsirinde de belirttiği üzere "gelmek", "istivâ etmek (tahta oturmak)" ve benzeri fiillerin Allah'a nispet edilmesi durumunda hareket noktası, bu fiillerin cisimlerde olduğu gibi Allah'ta da aynı manada gerçekleşmesi anlamına gelmediğidir. Allah'ın yaratılanlara benzemesini andıran bu hususlarda bize düşen, keyfiyet ve açıklama talebinde bulunmaksızın tasdik etmektir. Bu konularda uygulanması gereken yöntem, Allah'tan gelen nassa iman etmek ve mahiyetini araştırmamaktır.⁶⁰

Haddizatında Mâtürîdî'ye göre, bu tür konular insanların idrakini aşmaktadır. Çünkü insanlar bu konuları ancak duyulur âlemden algıladıklarıyla zihinde canlandırabilmektedir. Allah'ın, zâtı ve fiili bakımından benzerlerinden aşkın olduğu bilindiğine göre, O'na nispet edilen kavramları evrendeki diğer varlıklardaki anlamıyla yorumlamak doğru olmaz. Bir de

⁵⁶ Şûrâ 42/11.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 91.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 94. Mâtürîdî'nin istivâ konusundaki açıklamaları için ayrıca bk. *Te'vilât*, 4/452-453, 6/303, 7/269, 9/513.

⁵⁹ "Yoksa onlar, Allah'ın ve meleklerin buluttan gölgeler içinde çıkıp gelmesini ve böylece işlerinin bitirmesini mi bekliyorlar? Halbuki bütün işler, yalnızca Allah'a döndürülür."

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/104-105. İmam Mâtürîdî Fecr sûresi 22.âyeti (*Rabb'in gelip melekler saf saf dizildiği zaman*) tefsirinde de Allah'ın gelmesinin yaratılmışların gelmesinden mahiyet itibarıyla tamamen farklı olduğunu Kur'ândaki örnekler üzerinden uzun uzadıya izah etmektedir. Bk. *Te'vilât*, 10/523-526.

Allah, insanları bazı hususlarda sınırını aşmayıp gayba imanla imtihan etmiştir. Gayba dair, mesela cennet, cehennem, hurûf-ı mukattaa gibi hususlarda ilgili naslara imanla yetinmek ve bunlar hakkında kesin hüküm vermeyip tevakkuf etmek gerekir.⁶¹

4. Allah'ın Ahirette Görülmesi (Rü'yetullah)

Allah'ın cennette görülüp görülemeyeceği meselesi, sünnî âlimler ile Mu'tezile arasındaki ihtilaf noktalarından birini teşkil etmektedir. Ehl-i sünnet çizgisine mensup âlimler, bir şeyin görülebilir olmasını onun varoluş niteliğine bağladıkları için, farklı yasalara bağlı bulunan ahiret hayatında Allah'ın görülmesinin akli olarak mümkün olduğunu, âyet ve hadislerin ise bunu açıkça ifade ettiğini belirtmişlerdir. Mu'tezile ise ahiret hayatının da dünyadaki kanunlara bağlı olacağını söyleyerek Allah'ın ahirette de görülemeyeceğini savunmuş ve nasları kendi düşünceleri istikametinde yorumlamaya çalışmıştır.⁶²

Mâtürîdî, inanç esasları alanında İmâm-ı Âzam'ın (ö. 150/767) yolunu takip ettiği için bu meselede öncelikle onun yaklaşımına kısaca yer vermek istiyoruz. İmâm-ı Âzam, el-Fıkhü'l-Ekber isimli eserinde Allah'ın ahirette görüleceğini, müminlerin Allah'ı cennette aralarında bir uzaklık olmaksızın, teşbihsiz ve keyfiyetsiz bir şekilde gözleriyle göreceklarını ifade etmektedir.⁶³ O Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu nakletmektedir: "Siz, Rabbinizi ayı on dördüncü gecede nasıl görüyorsanız öyle göreceksiniz. O'nu görme hususunda haksızlığa uğramayacak, meşakkat çekmeyeceksiniz."⁶⁴ Ehl-i sünnet âlimlerinin de bu kanaatte birleştiklerini söylemek mümkündür.⁶⁵

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 94-95.

⁶² Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/491. Ehl-i sünnet'in bu meseledeki görüşünü temellendiren Mâtürîdî ile aksini savunan Mu'tezili âlim Kâdî Abdülcebbar'ın yaklaşımlarının bir mukayesesi için bk. Osman Oral, "Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar'a Göre Rü'yetullah Sorunu", *Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 29 (2020), 71-98.

⁶³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber* ("İmâm-ı Azam'ın Beş Eseri" içinde), çev. Mustafa Öz (İstanbul: İFAV Yayınları, 2002), 58.

⁶⁴ Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe*, 101-102; Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sabîh-i Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Tevhid, 24; Müslim b. el-Haccâc, *Sabîh-i Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İman, 80; Ebû İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Sıfâtü'l-cenne, 17.

⁶⁵ Mesela bk. Nüreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye (Mâtürîdiyye Akâidi)*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara:

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın ahiret hayatında görülmesi hususu, naklî delillerle sabit olduğu üzere haktır ve gereklidir. Ancak O'nun görülmesi keyfiyetsiz bir şekilde gerçekleşecektir. İmam Mâtürîdî rü'yetin delilleri olarak şunları sıralamaktadır:

1. Allah Teâlâ'nın “Gözler O'nu idrak edemez, fakat O, gözleri görür”⁶⁶ şeklindeki beyanı, O'nun görülebileceğinin en büyük delillerindendir. Zira Allah'ın görülmesi ilke olarak mümkün olmasaydı, gözle idrakinin nefye-dilmesinin bir anlamı olmazdı. Zira Allah, görmeye ihtiyaç duymaksızın idrak etmektedir. Kullar ise bir şeyi yalnızca göreyerek idrak edebilirler. Bu yüzden görme olmaksızın idrakın nefyinin de bir anlamı kalmayacaktır.

2. Hz. Mûsâ'nın, Allah Teâlâ'ya “Ey Rabbim! Bana kendini göster de seni göreyim”⁶⁷ diyerek dua etmesi de Allah'ın görülmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Eğer Allah'ın görülmesi mümkün olmasaydı bu, Hz. Mûsâ'nın cahil olduğu, Rabbini layıkıyla bilmediği anlamına gelirdi. Böyle bir kimsenin ise peygamber olması ve Allah'ın vahyine mazhar kılınması düşünülemez.

3. Hz. İbrahim'in Allah'ın tek oluşu hususunda toplumuyla, yıldızları mevzubahis edinerek yaptığı fikrî münakaşa esnasındaki sözleri de Allah'ın görülebileceğinin delillerindendir. Zira Hz. İbrahim, onlarla görülmesi mümkün olan bir rabbi sevmediği mevzusunda değil, batıp kaybolan rabbi sevmediği hususunda tartışmıştır.⁶⁸

4. Allah Teâlâ'nın “Oysa o gün birtakım yüzler rablerine bakarak bahtıyarlıkla parlayacaktır”⁶⁹ ilahî beyanı da Allah'ın görüleceğini ispatlayan en büyük delillerdendir. Mâtürîdî, burada zikri geçen “bakacaklardır” ibaresini “bekleyeceklerdir” şeklinde yorumlayan Mu'tezile'yi tenkit etmiş ve dört açıdan buradaki ifadenin “ilahî mükâfatı bekleme (intizâr)” anlamına gelmeyeceğini izaha çalışmıştır.

5. Hz. Peygamberden birden çok tarikte nakledilen şu hadis-i şerif de

DİB Yayınları, 2000), 92; Ömer Neseî, *Akâid*, çev. M. Seyyid Ahsen (İstanbul: Otağ Yayınları, 1975), 83.

⁶⁶ En'âm 6/103.

⁶⁷ Arâf 7/143.

⁶⁸ En'âm 6/76-80.

⁶⁹ Kıyâme 75/22-23.

Allah'ın görülebileceğine delil teşkil etmektedir: “Kıyamet günü, ayı gördüğünüz şekilde Rabbinizi müşahede edeceksiniz. O’nu görme hususunda hiçbir haksızlığa uğratılmayacaksınız.” İmam Mâtürîdî’ye göre, yukarıdan beri zikredilen naslarda da görüldüğü üzere Allah’ın ahirette görüleceği hususu kesinlik kazanmaktadır.⁷⁰

Mâtürîdî, “Allah nasıl görülür?” sorusunu ise şöyle cevaplamaktadır: “Allah keyfiyetsiz görülür. Zira nasılık, bir hacmi bulunan varlıklar için geçerlidir. O’nun görülmesi hususunda tasavvurun idrak edeceği veya aklın şekil vereceği hiçbir nitelik yoktur. Çünkü O, bütün bunlardan uzaktır.”⁷¹ Yine ona göre bu konuda aslolan, nasta geldiği kadarıyla rü’yeti kabul etmek, yaratılmışlık manasına gelecek şeylerin her birini O’ndan nefyetmek ve konuyla ilgili herhangi bir açıklama gelmediği için de yorum cihetine gitmemektir.⁷²

Mâtürîdî, yukarıda zikredilen “*Oysa o gün birtakım yüzler, Rablerine bakarak bahtiyarlıkla parlayacaktır*”⁷³ âyetlerinin tefsirinde, öncelikle bu âyetlerin cennetliklerin son derece sevinçli hallerini yansıttığını belirtmektedir. Nitekim onlar, kendilerine ikram edilen nimetlerle mutlu olmuş ve bundan dolayı da yüzleri parıldamıştır. Onların cennette çeşitli ikram ve lezzetlere kavuştuğu ortaya çıktığına göre, burada geçen “*Rablerine bakarak*” ifadesinin de gerçek manada bakmak olarak tefsir edilmesi yerinde olacaktır ki bu da Allah’ın cennette görüleceği görüşüne bir delil teşkil etmektedir. Yanı sıra O’nun, rızasına erişen sevgili kullarını bu şekilde kendisine bakmakla onurlandırması ve böylece lütfederek ikramda bulunması da imkân dâhilindedir.⁷⁴

Mâtürîdî’ye göre bazı müfessirlerin söylediği gibi “*Rablerine bakarak*” ifadesinin “sevap/ikram beklemek” anlamına gelmesi de mümkündür. Nitekim cennetlik kimselerin yüzlerindeki mutluluk ifadesi, kendilerine verilmiş olan cennet nimetleriyle birlikte henüz verilmemiş ikramları bekledikleri anlamında da değerlendirilebilir. Zira bu ifadenin, cennet ni-

⁷⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid Tercümesi*, 98-102. Mâtürîdî Hz. Mûsâ’nın Allah’ı görme isteğinin tahkiye edildiği Arâf sûresinin 143. âyetini izah ederken de rü’yetullah üzerinde genişçe durmakta ve Allah’ın ahirette görüleceği hususunu delillendirmeye çalışmaktadır. İlgili açıklamalar için bk. Mâtürîdî, *Te’vilât*, 5/5-31.

⁷¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid Tercümesi*, 109.

⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhid Tercümesi*, 104; a.mlf., *Te’vilât*, 5/28.

⁷³ Kıyâme 75/22-23.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 10/349.

metlerinin kendilerine verilenlerle ve bakışlarının eriştikleriyle sınırlı olmadığını; bilakis bunların ardından başka ikramların da olacağını bildirmesi mümkündür. Bu sebeple Mâtürîdî'ye göre bu âyetlerde her iki ihtimal de söz konusu olabildiğinden, bazı kimselerin -ellerinde kesin bir delil bulunmadığı halde- gerçek manada Allah'a bakma anlamını bırakıp yalnızca lütfedilecek ikramları bekleme manasını çıkarmaları yanlıştır. Binaenaleyh bu âyet, Allah Teâlâ'nın kesin olarak görüleceğine bir delil olmasa da O'nun görülebileceğine dair bir delil teşkil etmektedir.⁷⁵

Mâtürîdî, Allah'ı görmenin ikramların en yücesi ve en üstünü olduğunu belirtmektedir. Yanı sıra Allah'ın ahirette görüleceği görüşünü kabul etmenin vacip olduğunu ve O'na bakılacak olmasının dini naslar bakımından sabit olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber ilgili hadislerde Allah'ın görüleceğini bildirmiş ve tevhit ehli de O'nun görüleceğinin sabit olduğunu bildiren haberlerin sıhhati konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Ancak Mâtürîdî, rü'yetullahı kabul etmekle birlikte, Allah'ın yaratılmışlara benzemesini ifade edecek bütün anlamları da O'ndan nefyetmektedir. Yani o, herhangi bir keyfiyet niteliği belirtmeden Allah'ın görüleceğini vurgulamaktadır. Zira keyfiyet, bir surete sahip varlıklar için söz konusudur ki Allah Teâlâ böyle bulunmaktan münezzehtir.⁷⁶

Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd'inde Mu'tezile âlimlerinden Ka'bî'nin (ö. 319/931) rü'yetullahın imkânsızlığına dair iddialarına da yer verdikten sonra, bunların değerlendirmesine geçmektedir. O, Ka'bî'nin Allah'ın görülmesi hususunda düşünce üretirken kendi beşerî tabiatının görülebilmesini esas aldığını ve bu yüzden yanlış sonuca vardığını belirtmektedir. Ona göre Ka'bî'nin iddiaları, cisimlerin görülmesi bağlamında yapılan bir yorumdan ibarettir. Onun görme duyusu, cisim konumunda olmayan şeylerin nasıl görülebileceğini denemiş değildir. Yani o, cisim olmayanın görülme mekanizmasını mevzubahis etmemiştir ki bu, onun için bir delil olsun. Yine Ka'bî, Allah'ın dünyada görülmeyeceğinden hareketle, rü'yetullahın ahirette de gerçekleşmeyeceğini iddia etmiştir. Mâtürîdî'ye göre, esasen Allah'ın dünyada görülebilmesi muhal değildir. Ancak bu durum, kulun imtihana

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/350.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, 10/350-351.

tabi tutulma konumunu bozacak, mükellefiyeti ortadan kaldıracak ve ilahî hikmete uygun düşmeyecektir.⁷⁷

5. Allah'ın Zararlı Nesnelere ve Şerri Yaratmasının Hikmeti (Kötülük Problemi)

Bu mesele insanlığın başlangıcından beri iman edenleri de her türlü inanca karşı çıkanları da meşgul etmiştir. Kötülük problemi, İslâm düşünce tarihinde de bütün yönleriyle ele alınmış ve tartışılmıştır.⁷⁸ Din felsefesinde Tanrı'nın "mutlak iyi" oluşunu ifade eden "teodise" kavramı bağlamında ele alınan bu konudaki temel yaklaşım, evrende cari olan kötülüklerle Tanrı'nın mutlak adaleti arasında bir çelişki bulunmadığı ilkesine dayalıdır.

Esasen bu mesele hakkında fikir yürütülürken Allah Teâlâ'nın mutlak adil, engin merhamet sahibi ve her fiilinin hikmete mebni olduğu ilkelerinin merkeze alınması gerekir. Aksi takdirde tekil bazı problemlerden yola çıkılarak hikmeti idrak edilemeyen bazı hususlardan dolayı, mevcut kötülüklerle Allah'ın mutlak iyi oluşu arasında bir tenakuz bulunduğu sonucuna ulaşılabilir. Allah Teâlâ'nın insanlardan daha adaletli, herkesten çok merhametli ve bütün sözleri ve filleriyle hakîm olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca bu meseleyi ele alırken insanlık tarihi boyunca karşılaşılan savaş, açlıktan ölüm, cinayet, katliam gibi birçok kötülüğün de insan eliyle ortaya çıktığı gerçeğini de dikkate almak gerekir.

İslam filozoflarından Fârâbî (ö. 339/950) kâinatta aslolanın hayır ve nizam olduğunu, kötülüğün şeylere dühûlünün ise ârızî olduğunu ifade ederken İbn Sînâ, kötülüğün nedenini iyiliğin/kemâlin yokluğuna (ademül-kemâl) bağlamaktadır. Gazzâlî ise, "varlık bulmuş olandan daha mükemmel mümkün değildir" demek suretiyle bu evrenin mümkün varlıklar arasında en iyi, en güzel ve en tam olduğunu belirtmektedir.⁷⁹

Mu'tezile bu problemi "Allah'ın, kulları için yalnızca en faydalı, en uygun

⁷⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 104-109. Mâtürîdî, tefsirinde Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme talebinin zikredildiği *A'râf* sûresinin 143. âyetini açıklarken de Ka'bî'nin bu değerlendirmelerini uzun uzadıya ele alarak tenkide tabi tutmaktadır. İlgili görüş ve tenkidler için bk. Mâtürîdî, *Tevhîd*, 5/28-31.

⁷⁸ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İİFV Yayınları, 2001), 153.

⁷⁹ Aydın, *Din Felsefesi*, 154-155.

ve en iyi olanı yaratması” anlamına gelen meşhur “aslah” nazariyesi ile izaha çalışmıştır. Bu kavramı ilk kullananlar Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50), İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm (ö. 231/845), Ebû Haşim el-Cübbâi (ö. 321/933) ve Ebû Ali el-Esvârî (ö. 240/854) gibi Mu'tezile kelâmcıları olmuştur. Aslah konusunda ayrıntılarda farklılıklar bulunmakla birlikte, Mu'tezile'nin çoğunluğu Allâf ve Nazzâm'a ait olan görüşleri benimsemiştir. Allâf'a göre, Allah Teâlâ kulları için yarattığı âlemden daha iyi (aslah) olanı yaratmaya kâdir değilken; Nazzâm, Allah'ın kulları için yarattığı şeylerden daha iyi olanı yaratmasının mümkün olduğunu ve Allah'ın gerçekleştirebileceği aslah fiillerin bir nihayetinin bulunmadığını söylemektedir.⁸⁰

Ehl-i sünnete mensup âlimler ise ilahî fiillerdeki hikmet ve menfaati aklî bir amaca değil, Allah'ın özgür iradesine ait bir lütuf ve ikram olarak telakki etmiş, “aslah” kelimesi yerine “âdetullah”, “sünnetullah” tabirlerini kullanmış ve Mu'tezile'nin Allah Teâlâ için bir zorunluluk ifade eden “vücüb” fikrini şiddetle tenkit etmiştir. Ayrıca Mu'tezile'nin, kulları kötü fiillerin yaratıcısı gören, şerri Allah'ın yaratmayacağı düşüncesini de reddetmiştir.⁸¹

Ebû Hanîfe, el-Fıkhu'l-Ekber'in hemen başında iman esaslarını sıralarken, hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine inanmak gerektiğini belirtmektedir.⁸² O, Yüce Allah'ın kullarına lütufta bulunduğunu, adaletli davrandığını; günahına mukabil kulunu adaletiyle cezalandırdığını, bazen de inayeti ile affettiğini söylemektedir. Allah Teâlâ kendisinden bir lütuf olarak dilediğini hidayete eriştirir, dilediğini de adaletiyle saptırır.⁸³ Yine ona göre Allah, yaratmaya razı olduğu şeyden dolayı kâfirlere azap eder. O, kâfirlere küfürden dolayı azap eder. Allah küfrü yaratmaya razı olduğu halde bizatihi küfre razı değildir. Onlara küfrü diler ama razı olmaz. Nitekim Allah, İblis'i, şarabı ve domuzu yaratmış fakat bizzat kendilerinden razı olmamıştır. O ne şarabı içmeye, ne küfre, ne İblis'e ve ne de İblis'in işlerine razıdır.⁸⁴

Mâtürîdî, öncelikle Yüce Allah'ın hayır ve şer cevherinin yaratıcısı, hayır

⁸⁰ Avni İlhan, “Aslah”, *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/495.

⁸¹ İlhan, “Aslah”, 3/495.

⁸² İmam-ı Azam, *el-Fıkhu'l-Ekber*, 55.

⁸³ Beyâzîzâde, *el-Usûlül-müntefe*, 105.

⁸⁴ Beyâzîzâde, *el-Usûlül-müntefe*, 97-98.

olsun, şer olsun insanlara ait her fiilin hâlikı olduğunu söylemektedir. Zira hâkimiyeti kapsamına girip de Allah'ın yaratmadığı bir şeyin bulunması söz konusu değildir. Şayet öyle olsaydı egemenliğinde ortağı bulunur, evreni yaratmada emsali olurdu. Hâlbuki Allah böyle bir şeyden münezzehtir.⁸⁵ Yine Mâtürîdî'ye göre ilahî fiil, prensip olarak, hayır veya şerle nitelendirilemez. Allah'ın gerçekleşen tasarrufu da iyi veya kötü olmakla tavsif edilemez. Zira O, (hayır ve şer niteliği taşımayan) kendi fiiliyle vasıflandırılmıştır. Bu yüzden Allah'a "hayırlı" yahut "şerir" olma niteliği nispet edilemez.⁸⁶

Yukarıda geçtiği üzere kötülük problemi temelde, karşılaşılan kötülüklerle Tanrı'nın en yüksek nitelikleri arasında bir tenakuz bulunduğu düşüncesine dayalı bir inanç problemi olup Tanrı'nın yalnızca iyi ve faydalı şeyleri yaratmak mecburiyetinde olan mahdud bir varlık olarak telakki edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁸⁷ Açıktır ki bu yaklaşım, yanlış bir ulûhiyet anlayışının tezahürüdür. Hâlbuki Mâtürîdî'ye göre evrenin, her şeyi bütün incelikleriyle bilen ve fonksiyonunu en güzel biçimde yerine getirecek şekilde, hikmet üzere yaratan bir yaratıcı tarafından var edildiği kabul edildikten sonra zararlı varlıklarla, onları yaratan yüce yaratıcı ve O'nun seçkin vasıfları arasında bir tenakuz görmek, temelden yoksun bir yaklaşımdır. Bu sebeple ona göre yapılması gereken, her ne kadar kâinattaki ilahî hikmetin iç yüzünü bütünüyle idrak etmek mümkün olmasa da bu zararlı varlıkların yaratılışındaki hikmetleri kavramaya çalışmaktır.⁸⁸ Görüldüğü üzere Mâtürîdî, kötülük problemini çözmeye çalışırken yine hikmet kavramını öne çıkarmaktadır.

İmam Mâtürîdî, Allah'ın zararlı nesnelere yaratmasındaki hikmetleri ise şöyle sıralamaktadır: Birincisi, yaratılmış bulunan zararlı ve yararlı şeylerle kulun imtihan edilmesidir. Böylece bunlar sayesinde Allah'a itaatin sevabının lezzeti, cezasının da acısı hissedilmiş olur. Çünkü insanlar yaptıkları işlerin sonuçlarına göre hareket eden bir fitratta yaratılmışlardır. Yine Allah

⁸⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 210,312.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 211.

⁸⁷ Metin Özdemir, "Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı", *Matürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 380-381.

⁸⁸ Özdemir, "Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı", 395.

Teâlâ faydalı ve zararlıyı, hayrı ve şerri bir arada, tezat gerçekler şeklinde bulundurmak suretiyle bunu varlığının ve birliğinin delillerinden kalmıştır. Tabiatın bu düzenlenmesinde Allah Teâlâ'nın hayranlık uyandıran hikmetinin sergilenişi vardır. O, yapıları karşıt olmasına rağmen yararlı ile zararlıyı, iyi ile kötüyü vahdaniyetine ve rubûbiyetine delil olması bakımından bir tek varlık durumuna getirmiştir.

Allah'ın zararlı şeyleri yaratmasındaki hikmetlerden biri de zarar veren ve fayda sağlayan nesnelere hükmünü geçiren yetkin bir kudretin sahibine hem ümit bağlanması hem de O'ndan korkulması gereğidir. Bu niteliği haiz olmayanın ulûhiyet fonksiyonu yeterli olmayacağı için böyle bir kimseden korkulmaz ve ondan beklenti içine girilmez. Yine varlıkların hayır-şer, fayda-zarar, yönünden farklı mahiyetlerde yaratılmış olmaları, bunları müşahede eden kimsenin Allah'ın kudretinin azameti üzerinde düşünmesini sağlar. Böylece öğüt ve ibrete vesile olur.⁸⁹ Bir de şayet Allah Teâlâ tabiatı söz konusu edilen bu şeyleri varlık alanına çıkarmamış olsaydı insanlar güzeli çirkinden, faydalıyı zararlıdan ayıramazlardı. Allah kâinatı mevcut şekliyle var etmiştir ki insanlar duyulur âlemdeki farklı varlıklar sayesinde, bunların dışında kalan şeyleri de teşbih yoluyla anlayabilsin ve duyulur âlemi aşan konularda sağlıklı inanışlar edinebilsinler.⁹⁰ İşte bunlar ve benzeri birçok sebep, Allah'ın insanlara zararlı, çirkin gibi görünen varlıkları yaratmasında da bir hikmet bulunduğu delil olmaktadır.

Öte yandan hiçbir varlık kendi tabiatıyla yarar-zarar, iyilik-kötülük, nimet-bela teşkil etmesi bakımından aynı durumda değildir. Bilakis, kötülükle vasıflanan bir varlık, başka bir konumdan ve kötü olabileceği kimsenin dışındaki birisi için iyi olabilir. Evrendeki varlıkların durumu hep böyledir; onlar her hâlükârda zararlı veya yararlı değildir.⁹¹ Yine şunu da vurgulamak gerekir ki tabiatı müşahede edilebilen hiçbir zararlı varlık yoktur ki insanların iç yüzünü kavramaktan âciz kalacağı birtakım faydaları olmasın. Bunlardan biri ateştir; ancak ateşte yakıcı nitelik bulunmakla birlikte gıdaları yenilebilir duruma getirmek de onun sayesinde. Yine canlı her varlığın

⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 137-139.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 211.

⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 34-35, 216.

yaşamayı su sayesinde olmakla birlikte ölümü de onunla olabilir. Bunlar gibi acı veya zehirli hiçbir varlık yoktur ki onda devam edegelen bir hastalığın ilacı olmasın. Öyleyse böyle konularla ilgilenen kimseler, bir varlığın tamamen kötü veya tamamen iyi olduğuna dair hüküm vermenin doğru olmadığını anlamalıdır. Bilakis her varlığın yararı da zararı da olabilir. Tabiatın bu yapısı ise Allah'ın bir oluşunun en büyük delillerinden biridir.⁹²

Mâtürîdî, İsrâ sûresi 66. âyetin⁹³ tefsirinde Seneviyye'nin muhtemel itirazlarından olan "Siz Rabbinizi rahmet ve şefkat sahibi olmakla niteliyorsunuz. Ancak O sizin canınızı alıyor, size şiddetli sıkıntılar ve ağır külfetler yüklüyor. Bunlar ise hiç de merhametli bir kimsenin sıfatlarından değildir." sözlerine şöyle cevap vermektedir: Kişi kendine karşı çok şefkat ve merhamet sahibi olduğu halde hacamat yaptırmak, kan aldırarak yahut tadı hoşuna gitmese de ilaç kullanmak gibi kendine karşı birtakım külfetler yükler. Zira işin sonunda çok menfaat elde edeceğini ve bunlardan yarar göreceğini düşünür. Aynı şekilde anne-babalar da çocuklarına karşı çok merhametli oldukları halde, gelecekte faydalarını göreceklerini umarak onlara birtakım sorumluluklar yüklerler ve bu durum da onların merhametsiz olduklarını göstermez. Bunlar gibi, Allah Teâlâ'nın bize vermiş olduğu birtakım sorumluluk ve sıkıntılar da O'nun merhametle vasıflandırılmasına engel olmaz ve O'nu hikmet dairesinin dışına çıkarmaz. Zira O, kendisinin ifade buyurduğu gibi "Merhametlilerin en merhametlisidir."⁹⁴

Esasen insanların başına gelen felaket, bela ve musibetler -dışarıdan baktığımızda öyle görünmese bile- akıbet/ahiret bakımından içinde mutlaka bir rahmet yönü barındırmaktadır. Zira Mâtürîdî'ye göre başına gelen sıkıntılara sabreden bir kimse, şu dört şeyi elde edecektir:

1. Daha önce işlemiş olduğu günahlar bu vesileyle affedilecek.
2. Sıkıntıyla karşı karşıya kalan kimse, kendisinin yalnızca bir kul olduğunu ve ona hükmeden gerçek kudret sahibinin Allah olduğunu idrak edecek.
3. Maruz kaldığı bu musibetlere sabırla tahammül göstermesi durumunda, sevaba ve devamlı olan nimetlere nail olacağına inanacak.

⁹² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid Tercümesi*, 138-139.

⁹³ "Rabbimiz, lütfu kereminden nasibinize düşeni arayalım diye sizin için denizde gemileri yüzdürmektedir. Şüphesiz O, size karşı merhametli olmaktadır."

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/83-84.

4. Yaşadığı bu sıkıntılar sebebiyle, nimeti nimet olarak görme derecesine ulaşacaktır.⁹⁵

Mâtürîdî'ye göre hayrı ve şerri yaratan Allah olmakla birlikte, yaratıcısının Allah olmasına bakarak şerri doğrudan doğruya Allah'a nispet etmek, edebe mugayirdir. Allah bütün varlıkların Rabbi ve kâinatın sahibi olduğu halde kötü, çirkin olan nesnelerin ve şeytanın O'na nispet edilmesi doğru değildir. Her şeyi yaratan Allah olduğu halde mesela, "Ey pis olan şeylerin rabbi, çirkin olanların ilahı, şeytanların ve İblis'in Rabbi" gibi ifadeler kullanmak uygun olmaz.⁹⁶

Sonuç

İlâhiyât bahsi, İslam inancının üç ana esasını oluşturan "usûl-i selâse"nin "aslü'l-usûl"ü olup kelâm ilminin en önemli ve kapsamlı konularındandır. Bu meseleler etrafında ilk dönemlerden itibaren çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve önemli fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber döneminde ashâb-ı kirâm, ilâhiyât alanına giren bu mevzuları tartışma gündemine pek taşımamış; bu meselelere Kur'ân ve sünnette yer aldığı şekliyle iman etmekle yetinmiştir. Ancak sahabe döneminin sonlarından itibaren -dâhilî ve haricî birtakım sebeplerle- Allah'ın varlığının ve birliğinin delilleri, zâtı, sıfatları ve diğer ulûhiyet meseleleriyle ilgili tartışmalar yoğunlaşmış ve farklı yaklaşımlar neticesinde çeşitli ekoller/mezhepler tezahür etmeye başlamıştır.

Ehl-i sünnet kelâm ilmini tesis edenlerden ve aynı zamanda kendi adına nispetle anılan Mâtürîdiyye ekolünün müessisi olan Mâtürîdî de ulûhiyet meseleleri etrafında özgün fikirler ortaya koymuştur. Gerek belli başlı kelâm meselelerine dair telif ettiği değerli eseri Kitâbü't-Tevhîd'de gerekse birçok açıdan ilk dirayet tefsiri sayılabilecek olan Te'vilâtü'l-Kur'ân'da ilâhiyât alanına giren bu konuları naklî ve aklî delillerle izah etmiştir. Mâtürîdî, meseleleri Kur'an ve sünnet çerçevesinde açıklarken aynı zamanda gerek İslam mensuplarından hatalı sonuçlara varan kişi ve akımlara gerekse İslam dışı din ve mezheplere cevaplar üretmeye çalışmıştır.

⁹⁵ Sami Şekeroğlu, "Mâtürîdî'de Kötülük Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/21 (2009), 149-150.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 312.

İmam Mâtürîdî'nin, Allah'ın zâtı ve sıfatları alanına giren mevzularda büyük ölçüde nakle bağlı kaldığı görülmektedir. Ona göre öncelikle Allah Teâlâ'nın zâtını nasıl tanıttığına bakılmalıdır. Mâtürîdî bu hususlarda te'vilde bulunması gerektiğinde de özellikle "Allah'tan teşbihin nefiyi" hususuna büyük önem vermektedir. O mezkûr her iki eserinde de ulûhiyeti ve niteliklerini ispat ederken sık sık Allah'ın bütün sıfat ve fiillerinin kendine has olduğunu, bunların yaratılmış varlıklara ait fiil ve sıfat statülerinin dışında bulunduğunu vurgulamaktadır. Böylece O, tevhit prensibini "nefiy çerçevesinde ispat ve ispat çerçevesinde nefiy" dengesi üzerine oturtmuştur.

Mâtürîdî, Allah'ın evrendeki tasarruflarını ifade eden ilahî fiiller konusunda ise sürekli ilahî hikmete vurguda bulunmaktadır. Mâtürîdî'ye göre Allah Teâlâ, zâtından ötürü hakîm olup O'nun fiillerinde hata etmesi mevzubahis olamaz. Yanı sıra Allah'ın fiillerinin belli bir hikmete mebni olmaksızın gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu sebeple, Allah'ın kâinatı yaratma sebebi, zararlı şeyleri ve şerri yaratmasının nedenleri gibi aklımızın hikmetini tam olarak kavramaktan âciz kaldığı birtakım durumlarla karşılaşsak, bütün bunlarda düşünce kapasitemizin idrak edemediği derin ilahî hikmetlerin bulunduğunu bilmeliyiz.

Kaynakça

- Arslan, Hulusi. "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti". *Hikmet Yurdu* 2/4 (Temmuz-Aralık 2009), (İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Özel Sayısı), 71-90.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İİFV Vakfı Yayınları, 9. Baskı, 2001.
- Beyâzî, Kemalettin. *el-Usûlül-münife lil- imâm Ebi Hanîfe*. Çev İlyas Çelebi. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sabîh-i Buhârî*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Can, Mustafa. *Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Cevherî, Ebu Nasr. *es-Sıhâh tâcül-luğa ve sıhâhi'l-Arabiyye*. Thk. Muhammed Muhammed Tamir. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009.

- Ebû Hanîfe, Nûmân b. Sâbit. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Çev. Mustafa Öz. İstanbul: İFAV Yayınları, 3. Basım, 2002.
- Ecer, A.Vehbi. "Büyük Türk Alimi Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 4 (Ekim 2000), 52-58.
- Eroğlu, Muhammed. *Ebû Mansûr Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an*. İstanbul: İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü, Öğretim Üyeliği Tezi, 1971.
- Huleyf, Fethullah. (*Neşrini yaptığı Kitâbü't- Tevhîd'e yazdığı mukaddime*). Beyrut: Darü'l-meşrik, 1970.
- İşık, Kemal. *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*. Ankara: Fütüvvet Yayınları, 1980.
- İbn Kutluboğa. *Tacüt-terâcim*. Thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1992/1413.
- İbn Manzûr, Cemâlüddin. *Lisânü'l-'Arabi'l-Mubît*. Beyrut: Dârü's-sâdır, ts.
- İlhan, Avni. "Aslah". *DİA*. 3/495-496. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İmamoğlu, M. Ragıp. *İmam Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l Kur'an'daki Tefsir Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Kârî, Ali. *Fıkh-ı Ekber Şerhi*. trc. Yunus Vehbi Yavuz. İstanbul: Çağrı Yayınları, 3. Basım, 1981.
- Kılavuz, A.Saim. *Anahatlarıyla İslam Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed. *el-Cevâbirü'l-mudıyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. 2 Cilt. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, t.y.
- Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik (Seçki)*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM Yayınları 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. nşr. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtu Ehl-i's-sünne*. Thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Müslim, el-Haccâc. *Sahib-i Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebû'l Muîn. *Tebssiratü'l-edille*. Thk. Hüseyin Atay. Ankara: DİB Yayınları, 1993.

- Nesefî, Ömer. *Akâid*. Çev. M. Seyyid Ahsen. İstanbul: Otağ Yayınları, 3. Basım, 1975.
- Oral, Osman. “Mâtürîdî ve Kâdî Abdülcebbar’a Göre Rü’yettullah Sorunu”. *Oğuz Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi* 29 (2020), 71-98.
- Özdemir, Ahmet. “Allah’ın Kullarına Yakın Olmasıyla İlgili Ayetlerin Mâtürîdî-Âlûsî Ekseninde Allah İnancı ve Kulluk Sorumluluğu Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (Temmuz 2021), 566-591.
- Özdemir, Metin. “Matürîdî’nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”. *Matürîdî’nin Düşünce Dünyası*. ed. Şaban Ali Düzgün. 380-424. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Sâbûnî, Nüreddin. *el-Bidâye (Mâtürîdiyye Akâidi)*. Çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yayınları, 2000.
- Sami Şekeroğlu, “Mâtürîdî’de Kötülük Problemi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/21 (2009), 135-150.
- Tancî, Muhammed b. Tavî. “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”. *AÜİFD* 4/1-2 (1955), 1-12.
- Tirmizî, Ebû İsa. *Sünen-i Tirmizî*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi: Giriş*. İstanbul: Damla Yayınları, 5. Basım, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. *Kitâbü’t-Tevhîd Tercümesi (Giriş)*. Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Topaloğlu, Bekir. “Mâtürîdî” (Kelâma Dair Görüşleri, Tefsir İlmindeki Yeri). *DİA*. 28/151-159. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Topaloğlu, Bekir. “Allah”. *DİA*. 2/471-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Çev. E.Ruhi Fiğlalı. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Mâtürîdiyye”. *DİA*. 28/165-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “İstivâ”. *DİA*. 23/402-404. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Zebîdî, Muhammed. *Tâcül-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. Mısır: el-Matbaatü’l-hayriyye, h. 1306.